ВІДГУК

про дисертаційну працю Матусевич Людмили Михайлівни

„Мовленнєвий жанр дозволу в українськомовному діалогічному дискурсі: комунікативно-прагматичний та структурно-семантичний аспекти”, виконану на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова, 035 філологія

(Київ, 2018. – 211 с.)

Актуальність рецензованої дисертації мотивована тим, що вивчення висловлення в його різноманітних зв’язках, взаємовідношеннях, внутрішньому структуруванні, установленні „сили” закріплення за тим чи тим мовленнєвим/комунікативним жанром, відповідним різновидом дискурсу розкриває особливості національної мови в різноманітних аспектах та вможливлює простеження функційного навантаження тих чи тих висловлень, що в перспективі стане опертям для створення ємної бази даних та укладання словників новітнього зразка.

Рецензована дисертаційна праця присвячена аналізові семантичних, прагматичних і дискурсивних особливостей висловлень зі значенням дозволу, які функціонують у площині спонукальності в діалогічному дискурсі сучасної української мови.

Незаперечною видається наукова новизна дисертації, зумовлена потребою комплексного дослідження висловлень зі значенням дозволу в українськомовному діалогічному дискурсі на засадах комунікативного, прагматичного, когнітивного та семантико-прагматичного підходів.

Зміст і структура роботи детерміновані логікою дослідження. Відповідно до мети й поставлених завдань розпрацьовано теоретичні засади вивчення мовленнєвого жанру дозволу в сучасній лінгвістиці (розділ I, с. 26–63), схарактеризовано комунікативно-прагматичну організацію мовленнєвого жанру дозволу в дискурсивній парадигмі (розділ II, с. 72-137), досліджено типологію мовленнєвого жанру дозволу, яка ґрунтується на семантичних,

прагматичних і функційних особливостях цих конструкцій (розділ III, с. 147–195). Джерельна база дослідження – 89 позицій. Методом суцільного вибирання з текстів української літератури XX – п. XXI ст. авторка проаналізувала 1500 фрагментів діалогічних текстів із висловленнями дозволу. Відповідно до вимог оформлення праць такого зразка окремо в списку використаних джерел подано наукові праці – 184 позиції.

Впадає в око ретельність опрацювання науково-теоретичної лінгвістичної літератури з проблеми дослідження, що послугувало належним підґрунтям для подальшого наукового аналізу.

Л. М. Матусевич випрацювала авторських підхід і методику, релевантні для комплексного дослідження висловлень зі значенням дозволу в сучасній українській мові.

Зокрема, авторка аналізує поняття „мовленнєвий жанр" і „мовленнєвий акт" як одиниці мовленнєвого спілкування, визначає параметри їхнього протиставлення й уподібнення, досліджує взаємозв'язок з іншими одиницями комунікації – висловлюванням і текстом, указує на невизначеність мовленнєвої природи жанру.

У першому розділі дисертації розглянуто основні підходи до визначення й опису МЖ (мовленнєвого жанру) і на цій основі сформульовано теоретичні засади виокремлення й методологію дослідження МЖ дозволу в українській мові, визначено сутність дозволу як мовленнєвого акту і МЖ, його місце в типологічних парадигмах теорії мовленнєвих актів і жанрів.

Дисертантка констатує, що МЖ дозволу демонструє потенційну здатність до різноаспектного опису. Докладно описаний семантико-прагматичний аспект дослідження дозволу розкриває його сутність як імперативного висловлення в системі прескриптивних значень. У семантико-синтаксичному плані авторка характеризує дозвіл як деонтичний предикат, представлений основними модальними одиницями та повнозначними дієсловами. Дискурсно-орієнтований підхід демонструє розуміння дозволу як

різновиду цілковитої згоди в унісонному діалозі. У межах теорії МА (мовленнєвих актів) дозвіл розглядають як директивний (спонукальний) МА.

У роботі чітко встановлено основні критерії виділення дозволу як МЖ та типологізовано його ознаки: діалогічність, цілісність, упізнаваність та відтворюваність. Дослідниця постулює, що дозвіл – це МЖ, який реалізується в мовленні через детермінований запитом директивний МА, покликаний установити кооперативну взаємодію, що через директивний МА мовець виражає волевиявлення стосовно надання прав слухачеві на виконання дії, спрямованої на перетворення ірреальної ситуації в ситуацію, яка за наміром слухача в результаті має стати реальною.

Запроваджена в дисертації методологія дослідження (п. 1.5., с.56-60) ґрунтується на моделюванні жанру за допомогою семантичних примітивів (за А. Вежбицькою), а також на анкеті МЖ (за Т. В. Шмельовою), компоненти якої мотивовано доповнено категоріями комунікативного смислу та жанрової тональності.

Заслуговує поцінування дослідження конститутивних ознак мовленнєвого жанру дозволу, зокрема його комунікативної мети та апріорного комунікативного смислу (п.2.1.1., с.72-80); концепції учасників мовленнєвої діяльності – адресанта та адресата (п.2.1.2., с. 80-89), у межах яких дисертантка визначила основні й супровідні функції суб'єкта дозволу (с. 82), з'ясувала поведінкові моделі та стосунки між комунікантами, ураховуючи їхній соціальний статус (с. 85); узяла до уваги диктумний зміст МЖ дозволу, відповідно структурувавши його (с. 89), а також звернула увагу на чинники комунікативного минулого та комунікативного майбутнього, які є важливим аспектом комунікативно-прагматичної організації МЖ; окреслила критерії опису різновидів жанрової тональності. Позаяк головним суб'єктом дискурсу є особистість, яка створює модель спілкування і закладає фундамент для майбутнього акту комунікації, зорієнтовує дискурс у певному напрямі, надаючи йому соціокультурного та індивідуального характеру, закономірно, що Л. М. Матусевич, описуючи комунікативну ситуацію

дозволу, закцентувала на детальному аналізові реалізації принципів спілкування в комунікативній ситуації дозволу (п. 2.2.2.). Узявши за основу інтерактивну модель спілкування, у якій учасники діалогу є рівноправними партнерами, Людмила Михайлівна розглянула мовленнєвий акт запиту як складник комунікативної ситуації дозволу (п.2.2.3.), Дисертантка також проаналізувала невербальну репрезентацію комунікативних стимулів, що провокують реактивне висловлення дозволу, зосередивши увагу на кінетичних (жести, певні дії, погляд) та проксемічних засобах спілкування, які також слугують стимулом для надання дозволу (посмішка, плач), тобто сприяють оптимізації комунікативної взаємодії.

Авторка висновкує, що на формування комунікативних стратегій і тактик дозволу впливає налаштування комунікантів на гармонійні чи дисгармонійні взаємини, відповідно й на тип прямого чи непрямого дозволу.

На нашу думку, важливим елементом дослідження є розпрацювання типології семантико-прагматичних різновидів дозволу та встановлення засобів їхнього вираження з урахуванням семантичної структури компонентів, їхніх прагматичних особливостей, а також функціонування в мовленні.

На особливу увагу заслуговує дослідження типів прямого дозволу за способом реалізації інтенцій, зокрема прямий експліцитний дозвіл (с.148), інтенцію якого, на думку дисертантки, найкраще репрезентує експліцитна перформативна формула, що безпосередньо виражає тип МА й конкретизує його комунікативну мету, забезпечуючи точність висловлення. Авторка з опертям на відповідні зразки предикатів подає детальний аналіз усіх перформативних конструкцій, що продукують дозвіл. Так, на думку Л. М. Матусевич, центр ієрархії предикатів дозволу виформовують лексеми зі спільною категорійною семою – *дозволяти* „та їхні лексичні та граматичні варіанти (дієслова-маркери жанру)" (с. 155-156). Аналізований фактичний матеріал засвідчує аргументованість цього твердження, проте, можливо, варто було також проаналізувати взаємодію структурувального

навантаження предиката з тим чи тим його контекстним оточенням та співвідношення з іншими компонентами-чинниками текстової ситуації, що посилюють / нейтралізують / протидіють його семантиці.

Цілком вичерпним уважаємо аналіз конструкцій прямого імпліцитного дозволу, до засобів вираження якого дисертантка уналежнює імперативи (с.157-161), конструкції з модальним предикативом *можна* (с.161-163), з модальним дієсловом *могти* (с. 163-164), слова-речення, виражені прислівниками (с.164-167), частки, які загалом передають значення ствердження і маркують згоду з попереднім ініціативним висловленням співрозмовника (с. 167-169), вигуками, які містять вказівку на волевиявлення мовця (с. 169-171) та конструкції з увічливими словами, які беруть активну участь у МА дозволу, що переконливо засвідчує аналізований фактичний матеріал цього дослідження.

Конструкції непрямого дозволу, у яких ілокуція висловлення не відповідає його структурно-семантичному змісту, за спостереженнями Людмили Михайлівни, у мовленні представлені значно менше. Дисертантка стверджує, що засобом реалізації непрямого імпліцитного дозволу є формулювання *„Я не забороняю"*, неспеціалізовані конструкції, що повідомляють про дію, бажану для адресата (с. 173) а також конструкції, які можуть оформлюватися питальними реченнями (с. 174). У цьому аспекті варто зауважити, що деякі засоби реалізації потребують переконливішого фактичного доповнення (с. 175, що стосується питальних речень із часткою *хіба*), що дало б змогу зробити ґрунтовніший висновок щодо продуктивності тих чи тих конструкцій.

На жаль, у третьому розділі дисертації авторка лише спорадично використовує результати дослідження невербальної репрезентації дозволу, представлених у другому розділі.

Заслуговує на увагу спроба виявлення взаємовпливу типів дозволу (безпосереднього / опосередкованого, цілковитого / часткового), що є засобом підсилення (увиразнення) того чи того типу, а також виокремлення

нейтрального, інтенсивного, вимушеного, байдужого дозволу та дозволу з умовою.

Імпонує те, що Людмила Михайлівна чітко окреслила перспективу подальших наукових пошуків – розпрацювання проблем міжсуб'єктної взаємодії в контексті лінгвокультурологічної парадигми; моделювання концептуальної картини світу комунікантів у дискурсі дозволу; дослідження проблем прагматизації граматичних і лексичних одиниць та категорій.

Аналізована дисертаційна проблема спричинює багато міркувань, думок, багато з них є дискусійними, що доводить актуальність опрацювання всього комплексу питань, пов'язаних із функційними виявами висловлень дозволу. Водночас такий зразок студіювання, виконаного в розрізі функційно-комунікативної та функційно-когнітивної лінгвопарадигм, які інколи узагальнено називають комунікативно-когнітивною лінгвопарадигмою, засвідчує новітні погляди в кваліфікації тих чи тих мовних явищ, що їх розглянуто через призму ситуативно-прагматичних та комунікативно-семантичних чинників. Дібраний широкий фактичний матеріал актуалізує комплекс питань, що, на думку, необхідно було розв'язати. Такий авторський підхід, до певної міри, виправданий. Розгляд мовленнєвих жанрів дозволу в українському художньому дискурсі Людмила Михайлівна здійснила аргументовано і запропонувала їхню кваліфікацію та типологію, яка не викликає істотних заперечень у силу багатоаспектності, належного оперування фактичним матеріалом.

Думаю, що варто було дещо розширити науково-теоретичну базу дослідження, узявши до уваги окремі вагомі напрацювання, зокрема польських лінгвістів з досліджуваної проблеми (Kiklewicz A. Tęcz nad potokiem… Kategorie lingwistyki komunikacyjnej, sociolingwistyki hermeneutyki lingwistycznej w ujęciu systemowym. – Łask : Leksem, 2010. – 204 s. та ін.).

Не викликає сумніву достовірність висновків дисертаційної праці, що засвідчує ґрунтовна теоретична база, значний фактичний матеріал та ретельність лінгвістичного аналізу.

Високо оцінюючи теоретичний рівень та основні результати дослідження, висловимо деякі зауваження й міркування.

1. Описуючи теоретичну основу дослідження мовленнєвого акту дозволу, дисертантка встановлює статус категорії „мовленнєвий жанр" у сучасних лінгвістичних студіях, зазначаючи, що „аналіз наукової літератури свідчить про різне розуміння дослідниками сутності, головних ознак, опису й типології МЖ, що зумовило розвиток декількох підходів до вивчення МЖ" (серед зазначених соціокомунікативний (МЖ як типізовані форми соціальних актів), соціокогнітивний (МЖ як фрейми мовносоціальної поведінки й спілкування), мовний (у рамках дихотомії „зміст-форма" (п.1.2., с. 42), проте детально описано лише два (генристика (лінгвістичне вивчення МЖ (п. 1.2., с. 42) та жанрознавство (прагматичне вивчення МЖ) (п.1.2., с. 44), отже, вважаємо, що варто було б аргументувати авторський вибір і пояснити, чому інші підходи не залучені до аналізу.

2. Окремим пунктом (1.5., с. 56-60) Людмила Михайлівна виділяє методологію дослідження мовленнєвого жанру дозволу, утім, у загальних висновках цей компонент новизни не увиразнено.

3. На нашу думку, варто бути уважнішою в доборі фактичного матеріалу, який ілюструє ті чи ті позиції дисертаційної праці, оскільки в деяких випадках можлива альтернативна інтерпретація поданого фактичного матеріалу. Так, у прикладі *– Я **переночую**, – вирішив Білокобилка. – Ну, як хочеш, – погодився козак* (Ю. Мушкетик, «Погоня») (с. 128) репліка-рекція радше ілюструє згоду, ніж дозвіл.

4. Аналізуючи МЖ дозволу, авторка часто апелюєте до його стильового формату, акцентуючи увагу на продуктивнішому його вживанні в художньому, науковому та суспільно-політичному стилях (с. 51). На нашу думку, варто було б чіткіше узагальнити особливості вживання дозволів у

різних стилях. Наприклад, подати більш вичерпну характеристику їхнього функціонування в офіційному й неофіційному спілкуванні.

5. Аналізуючи комунікативні ознаки мовленнєвого жанру дозволу, дисертантка окреслює потенційні комунікативні інтенції мовця, ототожнюючи їх з поняттям ілокутивного акту, що не співвідноситься з авторською інтенцією, яка передує висловленню. Вважаємо, що варто було б подати витлумачення поняття „авторська інтенція" (с. 73), оскільки не зовсім зрозумілим є, як саме воно співвідноситься з досліджуваним матеріалом.

Міркування, побажання та окремі зауваги, висловлені у відгуку про дисертаційну роботу, не стосуються її концептуальних положень, радше мають характер рекомендацій і не зменшують наукової ваги дослідження.

Рецензована дисертація – завершене, цілісне самостійне дослідження, у якому отримані нові науково обґрунтовані результати, що відкривають перспективи для подальших теоретичних і практичних напрацювань у царині комунікативної граматики, прагмалінгвістики. Теоретичні узагальнення випливають із ґрунтовного аналізу значного за обсягом фактичного матеріалу й достатньо аргументовані. Матеріали дисертації варто використати для написання підручників та посібників, у створенні спецкурсів і спецсемінарів із комунікативної лінгвістики, прагмалінгвістики, психолінгвістики, теорії діалогічного дискурсу.

Зміст автореферату адекватно відбиває основні положення відповідних структурних компонентів (вступу, розділів і висновків) дослідження. Основні ідеї дисертації вичерпно апробовані на різного рівня і статусу науково-теоретичних конференціях і наукових семінарах. Із заявленої проблеми авторка опублікувала достатню кількість статей – 8, 5 з яких – у фахових виданнях України, 1 – у науковому журналі, внесеному до міжнародних науковометричних баз, 1 – у зарубіжному науковому виданні, а також 1 – в іншому науковому виданні, яка додатково відображає результати наукової праці. Фактичний матеріал, апробований у публікаціях, переконує, що концептуальні положення дисертації знайшли в них належне висвітлення в

них. У цьому переконує і Список використаних джерел, і самопокликання у тексті дисертації.

Дисертація Матусевич Людмили Михайлівни *„Мовленнєвий жанр дозволу в українськомовному діалогічному дискурсі: комунікативно-прагматичний та структурно-семантичний аспекти”* на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова відповідає вимогам п. п. 9, 10. 12, 13 „Порядку присудження наукових ступенів”, затвердженою Постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24.03. 2013 (зі змінами, внесеними згідно з Постановою Кабінету Міністрів України № 656 від 19.08.2015, № 1159 від 30.12.2015 та № 567 від 26.07.2016), а її авторка заслуговує присудження наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова, 035 філологія.

Кандидат філологічних наук,
доцент кафедри сучасної української мови
Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича О. В. Максим’юк

Підпис Максим'юк О.В. засвідчую
Начальник відділу кадрів Чернівецького
національного університету
імені Юрія Федьковича
"5" 02 2020 р.